

ondernemer schap in het kunst onderwijs van ArtEZ University of the Arts

oktober 2018 #1

door Tamara Rookus

ArtEZ hogeschool voor de kunsten

ArtEZ University of the Arts

Inhoud

3	Samenvatting
4	Introductie
5	Waarom besteedt ArtEZ aandacht aan ondernemerschap in het onderwijs?
7	Wat houdt ondernemerschapsonderwijs in?
10	Heeft onderwijs over ondernemerschap zin?
11	Het onderzoek
11	Onderzoeksmethode
12	Context
13	Onderzoekresultaten
	1 Visies op ondernemerschap in het kunstonderwijs
	2 Het belang van ondernemerschap in de beroepspraktijk en het onderwijs
	3 Wie doceert over ondernemerschap en waarom?
	4 De verbinding van onderwijs over ondernemerschap met externe netwerken
	5 Best practices
24	Conclusies
	1 Het belang van ondernemerschap in de beroepspraktijk en het onderwijs
	2 Visies op ondernemerschap in het kunstonderwijs en de relatie met 'best practices'
	3 Wie doceert over ondernemerschap en waarom?
	4 De verbinding van onderwijs over ondernemerschap met externe netwerken
28	Algemene conclusie
30	Literatuur
31	Bijlagen

Samenvatting

Als het gaat om agenderen van 'ondernemerschap' binnen het onderwijs heeft het kunstonderwijs een extra uitdaging. 'Ondernemerschap' is niet alleen één van de acht competenties van het maatschappij brede 'Life Long Learning'-concept. 'Ondernemerschap' is in het kunstenveld ook geïntroduceerd als oplossing voor financieringsvraagstukken in deze sector en om de relatief hoge werkloosheid en het lage inkomensniveau onder kunstenaars te bestrijden. Ook ArtEZ heeft 'ondernemerschap' tot verplicht onderdeel van het curriculum van alle 31 bacheloropleidingen gemaakt. Het Art Business Centre (ABC) van ArtEZ heeft in 2017 de stand van zaken van het 'onderwijs over ondernemerschap' onder de 31 bacheloropleidingen van ArtEZ geïnventariseerd. Hiervoor hebben we alle hoofden van de opleidingen geïnterviewd. De vragen zijn zowel kwalitatief als kwantitatief gesteld. Onze inventarisatie hebben we in de context van bestaande literatuur over ondernemerschapsonderwijs geplaatst. In dit artikel bespreken we de resultaten en onze inzichten.

Onze belangrijkste conclusie is dat alle opleidingen op hun eigen manier waardevolle programma's en projecten hebben ontwikkeld. We laten ook zien dat de ondernemerschapsprogramma's bij gebrek aan kennis mogelijk niet optimaal aansluiten bij de actuele arbeidsmarkt die continu razendsnel verandert. Uit literatuuronderzoek komt daarbij naar voren dat er weinig theoretische kennis is over het effect en de resultaten van ondernemerschap in het kunstonderwijs.

Naar aanleiding van deze inzichten wil het ABC de komende jaren investeren in het ontwikkelen, delen en toepassen van kennis over ondernemerschap in het kunstonderwijs.

‘ArtEZ heeft de implementatie van ondernemerschap in het curriculum sinds 10 jaar op de agenda staan.’

De term ‘cultureel ondernemerschap’ wint al ruim twee decennia aan terrein in het kunstenveld en het onderwijs.¹ ArtEZ heeft de implementatie van ondernemerschap in het curriculum sinds 10 jaar op de agenda staan. In 2008 is daarvoor het Art Business Centre opgericht. Het ABC had onder andere de opdracht ‘ondernemerschap’ binnen het onderwijs en bij studenten en alumni te bevorderen. Omdat ‘ondernemerschap’ niet gestandaardiseerd bij alle opleidingen doorgevoerd kon worden, werd er voor gekozen, de opleidingen die daar behoefte aan hadden, ‘op maat’ te adviseren. In 2012 heeft ArtEZ bepaald dat ‘binnen de bacheloropleidingen tenminste 10 studiepunten herleidbaar zijn tot ondernemerschap’.² Middels prestatieafspraken met de staatssecretaris OCW is dit doel vastgelegd en volgens de bestuurlijke jaarstukken van ArtEZ van 2015 is het doel ook behaald. In 2017 heeft het ABC het initiatief genomen te inventariseren hoe de 31 bacheloropleidingen nu met ondernemerschap in het onderwijs omgaan en hoe dit zich verhoudt tot de beroepspraktijk.

Dit artikel geeft inzicht in de aanpak van de inventarisatie, de onderwerpen die aan bod komen en de resultaten. Het sluit af met conclusies. Het artikel start met een korte schets van de context waarin het onderwerp ‘ondernemerschap’ binnen het (kunst)onderwijs op dit moment een rol speelt. Het ABC ziet deze inventarisatie als een eerste stap om ArtEZ-breed dieper inzicht te krijgen in dit relatief nieuwe fenomeen in het kunstonderwijs. Op basis hiervan zal het ABC haar eigen dienstverlening doorontwikkelen en een advies uitbrengen aan de bacheloropleidingen en het College van Bestuur van ArtEZ.

¹ HKU (2010), p. 54
² ArtEZ (2015), p. 11

Waarom besteedt ArtEZ aandacht aan ondernemerschap in het onderwijs?

‘De beroepspraktijk is voor veel kunstenaars drastisch veranderd en die veranderingen zijn blijvend. Daar moet je als onderwijsinstelling op inspelen.’

Het is geen geheim dat in vrijwel alle sectoren in de creatieve industrie er een algemeen gebrek aan ondernemerschapsvaardigheden heerst.³ De behoefte om in deze branche ondernemerschapsvaardigheden te ontwikkelen is voor zowel beleidsmakers als het onderwijs een belangrijk onderwerp.⁴ ArtEZ heeft in 2015 ondernemerschap opgenomen in het Instellingsplan 2016-2021. Zo stelt het plan: ‘Het ontwikkelen van ondernemerschap is voor studenten van groot belang. De meerderheid van ArtEZ-studenten vindt een beroepspraktijk als ZZP’er. We gaan daarom de komende jaren door met onze activiteiten op dit terrein. Ondernemerschap zit bijvoorbeeld in het beroepsprofiel versleuteld en blijft een onderdeel van ieder curriculum’.⁵ Daarnaast investeert ArtEZ bijvoorbeeld in het opleiden van docenten in ondernemerschap.⁶

Dat ArtEZ ondernemerschap in het onderwijs en voor docenten blijft agenderen past in deze tijd waarin de maatschappij razendsnel verandert. Uit de Kunstenmonitor blijkt dat de tevredenheid over de ‘voorlichting en voorbereiding m.b.t. zakelijke kant beroep/ondernemerschap’ tussen 2013 en 2016 ArtEZ-breed van 25% naar 18% is gedaald. Ook de ‘goede basis om te starten op de arbeidsmarkt’ is onder het antwoord ‘in sterke mate’ gedaald van 42% naar 38%. Een plausibele verklaring voor de ‘negatieve’ uitkomst van deze meting kan zijn dat het onderwijs niet snel genoeg heeft geanticipeerd op de ingrijpende veranderingen die in deze periode in de cultuursector hebben plaatsgevonden. Sinds kabinet Rutte 1 in 2011 zijn er grote bezuinigingen

³ HKU (2010), p. 54

⁴ Ballereau, Sinapi, Toutain en Juno-Delgado (2015), p. 164

⁵ ArtEZ (2016), p. 20

⁶ ArtEZ (2016), p. 22

‘Heeft het onderwijs snel genoeg geanticipeerd op de ingrijpende veranderingen in de cultuursector?’

in de kunst- en cultuursector doorgevoerd.⁷ Vanaf 2013 is er 200 miljoen op de rijksuitgaven aan cultuur bezuinigd. Dat was 20% van het toenmalige cultuurbudget! Daarbij kwamen de bezuinigingen van 125 miljoen bij gemeentes en provincies.⁸ In 2015 voorspelde Bastiaan Vinkenburg van bureau Berenschot dat de dalende lijn bij gemeentes de daaropvolgende jaren sterk zou worden doorgezet.⁹ De ‘mindset’ die je als ArtEZ-alumnus na 2013 nodig had om als kersverse kunstenaar een professionele plek in de maatschappij te vinden paste wellicht niet bij de voorlichting over de beroepspraktijk die de alumnus tussen 2009 en 2016 had gekregen. Die beroepspraktijk is voor veel kunstenaars in een paar jaar tijd drastisch veranderd en die veranderingen zijn blijvend. Daar moet je als onderwijsinstelling op inspelen. Het ABC is van mening dat ArtEZ daarom altijd scherp zal moeten blijven om ondernemerschap in het onderwijs te blijven agenderen.

‘ArtEZ zal altijd scherp moeten blijven om ondernemerschap in het onderwijs te blijven agenderen.’

⁷ Zwetsloot, Joris (2015), 22-3-2018

⁸ Kampen, Anouk van (2014), 22-3-2018

⁹ Zwetsloot, Joris (2015), 22-3-2018

Wat houdt ondernemerschapsonderwijs in?

‘Het kunstonderwijs heeft een extra uitdaging als het gaat om ondernemerschap in het onderwijs.’

Een andere reden om ondernemerschap in het onderwijs te blijven agenderen zijn de in 2007 door de Europese Commissie beschreven acht belangrijkste competenties voor ‘Life Long Learning’. Deze competenties zijn enerzijds opgesteld om als burger actief deel te kunnen blijven nemen in de maatschappij waarin we leven. Anderzijds zijn ze ook belangrijk om succesvol te kunnen zijn in een voortdurend veranderend werkveld.¹⁰

Een van die acht competenties is ‘Gevoel voor initiatief en ondernemerschap’.^{11, 12} De definitie van die competentie wordt als volgt omschreven: ‘Sense of initiative and entrepreneurship refers to an individual’s ability to turn ideas into action. It includes creativity, innovation and risk-taking, as well as the ability to plan and manage projects in order to achieve objectives. This supports individuals, not only in their everyday lives at home and in society, but also in the workplace in being aware of the context of their work and being able to seize opportunities, and is a foundation for more specific skills and knowledge needed by those establishing or contributing to social or commercial activity. This should include awareness of ethical values and promote good governance’.^{13, 14} Belangrijk is om op te merken dat het bij deze competentie niet draait om de vaardigheid een eigen onderneming op te kunnen zetten. Het gaat hoofdzakelijk om de vaardigheid *ideeën in acties om te zetten*. Een ander onderzoek van de Europese Commissie merkt zo op dat het belangrijkste doel van het hoger onderwijs hierin het ontwikkelen van *ondernemende vaardigheden* is.^{15, 16} Ondernemerschapsonderwijs zou studenten handvatten moeten bieden om creatief te denken, een effectieve probleemoplosser te zijn, te communiceren, te netwerken en te leiden. Hetzelfde onderzoek stelt dat ondernemerschapsonderwijs op zijn minst de volgende elementen zou moeten bevatten:

- 1 Voed de persoonlijke houding en vaardigheden die de basis vormen voor een ondernemende denkwijze en ondernemend gedrag (creativiteit, risico durven nemen, zelfbewustheid, onafhankelijkheid, etc.);
- 2 Vergroot het bewustzijn van studenten over een zelfstandige beroepspraktijk en ondernemerschap als carrière-opties;
- 3 Gebruik ‘practice-based’ methodes waarbij studenten zich bezighouden

¹⁰ European Commission (2007), p 1

¹¹ European Commission (2007), p 3

¹² De andere competenties zijn: Communication in mother tongue, Communication in foreign languages, mathematical competence and basic competences in science and technology, digital competence, learning to learn, social and civic competences, cultural awareness and expression.

¹³ European Commission (2007), p. 11

¹⁴ Naast deze definitie worden kennis, vaardigheden en houding beschreven die bij deze competentie horen.

¹⁵ European Commission (2012), p. 44

¹⁶ De ontwikkeling van een ‘ondernemende denkwijze’ is volgens dit onderzoek de verantwoordelijkheid van het lager onderwijs.

‘Creatieve ondernemingen zijn gebaseerd op specifieke waarden, kritische creativiteit en culturele prestaties. Ze worden niet voornamelijk gedreven door winst.’

met projecten en/of activiteiten buiten het klaslokaal (breng ze in contact met het bedrijfsleven en met de lokale gemeenschap);

- 4 Voorzie studenten van zakelijke basisvaardigheden voor zelfstandig ondernemerschap en zelfsturing en kennis over hoe je succesvol een commerciële of maatschappelijke onderneming start.¹⁷

Het agenderen van ondernemerschap door beleidsmakers is in het kunstenveld echter *geen* gevolg van het ‘Life Long Learning’-concept. Volgens onderzoek is ‘cultureel ondernemerschap’ in deze sector een belangrijk onderwerp geworden, omdat het een oplossing zou moeten zijn voor veel financieringsvraagstukken: het bewerkstelligen van duurzaamheid van de kunsten en culturele en erfgoed organisaties, een manier om mensen werkzaam in de creatieve industrie onafhankelijker te maken, en als voorwaarde voor de ontwikkeling van creatieve steden.¹⁸ De drie belangrijkste redenen waarom ondernemerschap in het kunstonderwijs is geïnitieerd zijn daarom volgens Ballereau, Sinapi, Toutain en Juno-Delgado: de hoogte van de werkloosheid onder kunststudenten, het relatieve gebrek aan vaardigheden van freelance kunstenaars om hun carrière te monitoren en, meer algemeen, het gebrek aan ondernemerschapsvaardigheden bij creatieve ondernemers.¹⁹ Hieruit kunnen we concluderen dat het kunstonderwijs dus een extra uitdaging heeft als het gaat om onderwijs over ondernemerschap. We zullen dit onderwijs niet alleen moeten gaan verhouden tot het maatschappij brede ‘Life-Long-Learning-concept’. Onze alumni moeten ook beter worden voorbereid op de arbeidsmarkt in de kunstensector.

¹⁷ European Commission (2012), p. 44

¹⁸ Wyszomirski en Goldberg-Miller (2015), p. 81

¹⁹ Ballereau, Sinapi, Toutain en Juno-Delgado (2015), p. 167

‘Ondernemerschap zal binnen het kunstonderwijs in zijn context geplaatst moeten worden.’

Hoe we dat precies moeten doen blijft nog een vraagstuk. Hoewel de Europese Commissie bovenstaande lijst met aanbevelingen heeft opgezet, blijkt uit ander onderzoek dat ondernemerschapsprogramma's in de praktijk erg divers zijn opgezet. Programma's hebben over het algemeen als doel het bijbrengen van competenties over hoe je een onderneming opzet en laat groeien. Of programma's verkennen hoe je een ondernemende denkwijze eigen kunt maken.²⁰ Kijken we specifiek naar ondernemerschap in het onderwijs voor creatieven, dan blijkt het moeilijk een consensus te bereiken over de inhoud en de aanpak ervan. Creatieve ondernemingen zijn gebaseerd op specifieke waarden, kritische creativiteit en culturele prestaties. Ze worden niet voornamelijk gedreven door winst. Creatieven kunnen zich niet verhouden tot de eenzijdige modellen van ondernemerschapstraining die hoofdzakelijk focussen op commercieel succes. Ondernemerschap zal binnen het kunstonderwijs daarom in zijn context geplaatst moeten worden. Er zijn reeds veel verschillende vormen van ondernemerschapsprogramma's in de kunstsector bedacht: het is opgenomen in het curriculum, er zijn incubators en 'peer to peer'-netwerken, trans-disciplinaire initiatieven en initiatieven tussen verschillende onderwijsinstellingen, coaching, matching van creatieve ondernemers en bedrijven en cross-disciplinaire netwerkondersteuning.²¹

²⁰ Ballereau, Sinapi, Toutain en Juno-Delgado (2015), p. 165

²¹ Ballereau, Sinapi, Toutain en Juno-Delgado (2015), p. 167

Heeft onderwijs over ondernemerschap zin?

Uit onderzoek blijkt dat onderwijs over ondernemerschap wel degelijk verschil maakt.

Veel studies tonen aan dat onderwijs over ondernemerschap een impact heeft op de perceptie en wens een eigen onderneming te starten, op ondernemend gedrag, ondernemersvaardigheden, kennis en zelfwerkzaamheid.²² Uit onderzoek blijkt ook dat ondernemerschapsonderwijs wel degelijk verschil maakt. Degenen die ondernemerschapsprogramma's en activiteiten hebben doorlopen tonen meer ondernemend gedrag en initiatief, hebben eerder na hun afstuderen een baan, zijn beter in staat te innoveren (zowel als medewerker als zelfstandig ondernemer) en beginnen vaker een eigen onderneming.²³ Zoals hierboven beschreven zijn er veel initiatieven op het gebied van ondernemerschap in het kunstonderwijs. Er is echter weinig onderzoek gedaan naar de resultaten en het effect ervan. Het bestaande vooroordeel dat kunststudenten geen ondernemersvaardigheden zouden willen ontwikkelen of zelfs kunnen opdoen is wel van de baan. Recent onderzoek toont aan dat kunststudenten niet alleen de noodzaak voor dit type vaardigheden herkennen, maar ook deel zouden willen nemen aan dit soort programma's.²⁴ Ook de opleidingen van ArtEZ doen weinig onderzoek naar de resultaten en het effect van hun ondernemerschapsprogramma's. Het ABC ziet daarom een mooie pioniersfunctie en tegelijk grote verantwoordelijkheid voor ArtEZ, om de resultaten en het effect van het eigen onderwijs over ondernemerschap te meten en te evalueren. Op basis hiervan kunnen we kennis ontwikkelen die nodig is om dit onderwijs door te ontwikkelen, zodat de geleerde ondernemerschapscompetenties beter aansluiten op de actuele arbeidsmarkt.

²² Ballereau, Sinapi, Toutain en Juno-Delgado (2015), p. 164

²³ European Commission (2012), p. 3

²⁴ Ballereau, Sinapi, Toutain en Juno-Delgado (2015), p. 167

‘Recent onderzoek toont aan dat kunststudenten niet alleen de noodzaak van ondernemersvaardigheden herkennen, maar ook deel zouden willen nemen aan ondernemerschapsprogramma's.’

Het Onderzoek

Onderzoeksmethode

Hoe gaan de opleidingen van ArtEZ om met ondernemerschap in het onderwijs en hoe verhoudt dit onderwijs zich tot de beroepspraktijk?

Voor de inventarisatie voor de vraag hoe de 31 bacheloropleidingen nu met ondernemerschap in het onderwijs omgaan en hoe dit onderwijs zich verhoudt tot de beroepspraktijk, is gekozen voor een ‘verkennde’ onderzoeksmethode. Hierbij zijn de 31 hoofden van de bacheloropleidingen persoonlijk geïnterviewd aan de hand van zes onderwerpen: hun visie op ondernemerschap binnen de opleiding, het belang van ondernemerschap binnen het curriculum, de beroepspraktijk, het docententeam en de samenwerking met een extern netwerk en het beste curriculumonderdeel over dit onderwerp.²⁵ Deze onderwerpen zijn voortgekomen uit een brainstorm binnen het team over welke informatie het zelf nodig heeft om de dienstverlening in de toekomst te optimaliseren. Ze zijn in die zin niet gebaseerd op de literatuur, maar op de jarenlange ervaring van de leden van het ABC-team. De vragen zijn deels kwantitatief, deels kwalitatief gesteld en voorafgaand aan het interview per mail ter inzage gegeven. De interviews waren semigestructureerde gesprekken op basis van deze vragenlijst, maar wel met als doel alle vragen beantwoord te krijgen. De interviews zijn, soms in tweetallen, afgenomen door vijf leden van het ABC-team; de directeur van de afdeling, twee docent/projectleiders, een projectmedewerker en een financieel adviseur. De uitgewerkte interviewsjablonen vormen de data voor deze analyse.²⁶

²⁵ Een compleet overzicht van de vragenlijst staat in Bijlage 1.

²⁶ De auteur van deze analyse heeft slechts één interview afgenomen en is daardoor vrijwel niet ‘gekleurd’ als ‘dataverzamelaar’.

Context

ArtEZ bestaat uit een Undergraduate School waar 31 bacheloropleidingen onder vallen en een Graduate School met daaronder 10 masteropleidingen. Iedere opleiding wordt gerund door een 'Hoofd Opleiding', de zogenaamde 'hoofden' zoals ze in dit artikel worden genoemd. Het hoofd van de opleiding is onder andere verantwoordelijk voor de aansturing van de opleiding (waaronder 'het vernieuwen van het curriculum'), de onderwijsontwikkeling (waaronder 'het ontwikkelen van een opleiding met een visie op de aansluiting van de externe omgeving en de studentenvraag') en onderwijsverzorging (bijvoorbeeld 'waar nodig het afstemmen van/met elkaar verbinden van vakken').²⁷ Voor deze inventarisatie zijn alleen de hoofden van de bacheloropleidingen geïnterviewd. De 31 opleidingen vallen onder drie faculteiten: Art & Design²⁸ (17 opleidingen), Theater & Dans (5 opleidingen) en het Conservatorium (9 opleidingen). De opleidingen worden aangeboden op één van de drie locaties in Arnhem, Zwolle en Enschede. De faculteiten hebben opleidingen op alle locaties.

ArtEZ is met ruim 3000 studenten een van de grotere monodisciplinaire kunsthogescholen van Nederland. Andere monodisciplinaire kunsthogescholen zijn de Hogeschool voor de Kunsten Utrecht (ruim 4000 studenten), de Amsterdamse Hogeschool voor de Kunsten (3000 studenten), de Design Academy in Eindhoven (bijna 700 studenten), Hogeschool der kunsten Den Haag (1000 studenten), en de Gerrit Rietveld Academie (850 studenten).

²⁷ Jong, H. de (2010)

Onderzoeksresultaten

Hoe gaan de opleidingen van ArtEZ om met ondernemerschap in het onderwijs en hoe verhoudt dit onderwijs zich tot de beroepspraktijk?

Hieronder worden de resultaten die uit de inventarisatie naar voren zijn gekomen onder vijf thema's uiteengezet.

Twee van de zes interviewonderwerpen (de beroepspraktijk en het belang van ondernemerschap in het curriculum) worden onder één thema met elkaar vergeleken.

1. Visies op ondernemerschap in het kunstonderwijs;
2. De relatie tussen het belang van ondernemerschap in de beroepspraktijk en het onderwijs;
3. Wie doceert over ondernemerschap en waarom?;
4. De verbinding van het onderwijs over ondernemerschap met externe netwerken;
5. Best practices.

1. Visies op ondernemerschap in het kunstonderwijs

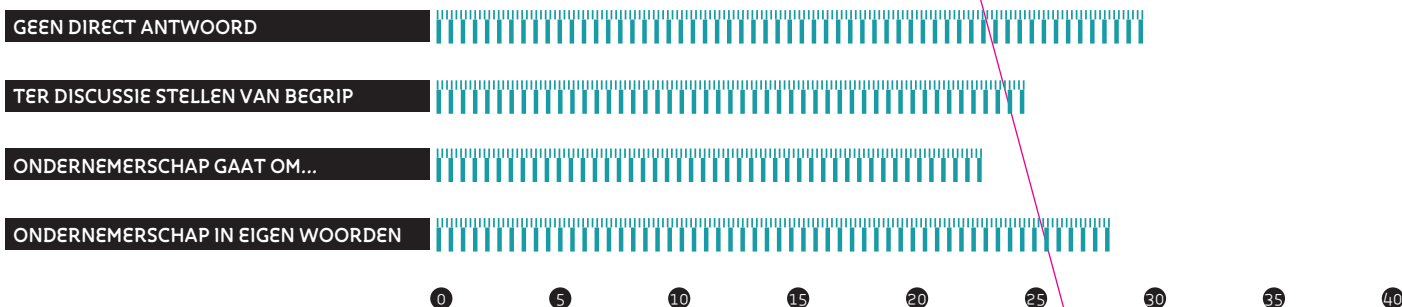
Wat is jouw visie op ondernemerschap binnen het curriculum?

De interviewers waren in eerste instantie geïnteresseerd in de visie van de hoofden op ondernemerschap binnen de opleiding. De term 'ondernemerschap' was de afgelopen tien jaar vaak een punt voor discussie in de samenwerking met de verschillende opleidingen vanuit het ABC. Deze discussie speelt zich niet alleen af binnen ArtEZ. Er is geen algemene overeenkomst over hoe ondernemerschap te definiëren en al helemaal niet hoe dit in de creatieve en culturele sector gedefinieerd kan worden.²⁹ Het doel van het ABC was om echt inzicht te krijgen in hoe hoofden persoonlijk tegen ondernemerschap in het onderwijs aankijken.

We stelden de volgende vraag 'Wat is jouw visie op ondernemerschap binnen het curriculum?'. De antwoorden sluiten aan bij de discussie die in de sector over dit onderwerp wordt gevoerd. 29% geeft in zijn eigen woorden weer wat hij/zij onder ondernemerschap verstaat, zoals: 'Ondernemen is in de wereld staan' of 'Ondernemerschap is vooral een ondernemende houding; de student moet leren oplossingsgericht te handelen, met fouten om te gaan en strategisch te denken'.

²⁹ HKU (2010), p. 6

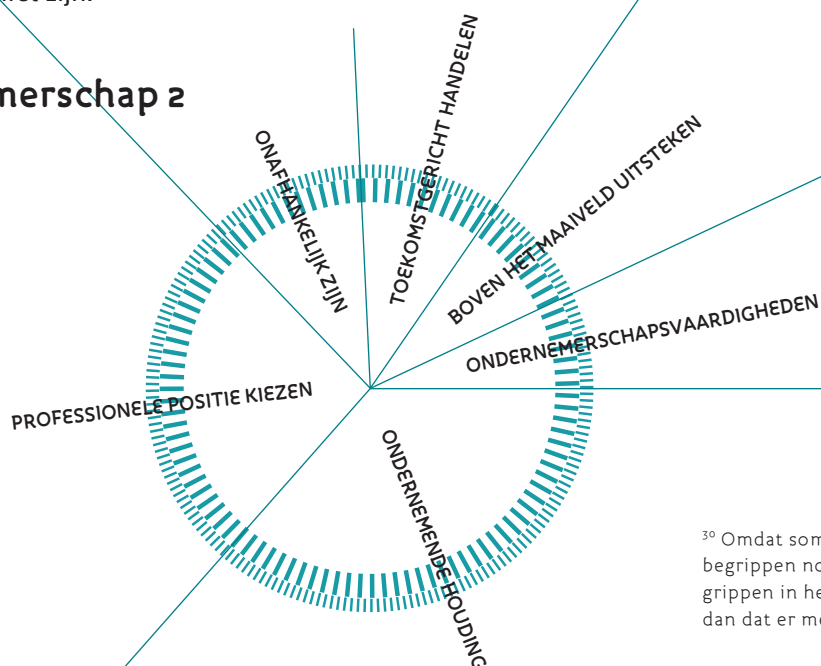
Visies op ondernemerschap 1

18% doet geen 'directe' uitspraak, maar gebruikt termen als 'het gaat om' of 'het heeft te maken met': 'Ondernemen heeft te maken met grip op de toekomst'. 21% stelt het begrip 'ondernemerschap' eerst ter discussie alvorens een inhoudelijk antwoord te geven: 'Ondernemerschap klinkt kantoorachtig. Meekomen in het economisch verkeer is beter' of 'Het gaat niet om ondernemerschap, het gaat om ondernemendheid'. Tenslotte is er ook een groep (32%) die helemaal geen antwoord op de vraag geeft, maar een algemene visie op de opleiding in relatie tot het werkveld, zoals: 'De opleiding hecht veel waarde aan de voorbereiding op de beroepspraktijk. Het is het belangrijkste onderdeel naar de toekomst'. In de grafiek hierboven wordt dit schematisch weergegeven.

We hebben de begrippen (een overzicht staat in bijlage 2), die met betrekking tot ondernemerschap in het onderwijs zijn genoemd, geïnventariseerd en geanalyseerd.³⁰ Vervolgens hebben we ze geclusterd onder zes hoofdthema's. In de grafiek hieronder wordt duidelijk welke thema's het populairst zijn:

Visies op ondernemerschap 2

³⁰ Omdat sommige hoofden meerdere begrippen noemen zijn er meer begrippen in het overzicht opgenomen dan dat er mensen zijn geïnterviewd.

2. De relatie tussen het belang van ondernemerschap in de beroepspraktijk en het onderwijs

_____ Hoe zijn jullie alumni aan het werk? (Loondiensts, zelfstandig ondernemer, hybride)

_____ Hoe belangrijk is ondernemerschap in het curriculum?

_____ Hoe belangrijk zijn ondernemerschapsvaardigheden voor jullie alumni om als professional cultureel en financieel succesvol te zijn?

De manier waarop 'ondernemerschap' in een bestaand opleidingscurriculum wordt geïmplementeerd hangt nauw samen met de beroepspraktijk waarin de alumnus terecht komt. Immers, een beroepsgroep die voor 90% in loondienst aan het werk komt, breng je andere vaardigheden bij dan beroepsuitoefenaars die vaak niet anders dan als zelfstandig ondernemer aan het werk kunnen. We hebben de hoofden van de opleidingen over dit onderwerp de volgende drie vragen gesteld die we kwantitatief hebben gemeten:

1. 'Hoe zijn jullie alumni aan het werk?' (loondienst, zelfstandig ondernemer, hybride³¹) (in procenten van alumni die in die vorm werken gemeten);
2. 'Hoe belangrijk is ondernemerschap in het curriculum?' (Op schaal van 1-10);
3. 'Hoe belangrijk zijn ondernemerschapsvaardigheden voor jullie alumni om als professional cultureel en financieel succesvol te kunnen zijn?' (Op schaal van 1-10).

Hieronder zetten we de resultaten per vraag uiteen.

Hoewel de schattingen van hoofden over het type arbeidssituatie van hun alumni erg uiteenlopen en slechts voor een kwart van de interviews op statistieken zijn gebaseerd (de overige data zijn door de hoofden geschat), kunnen er in grote lijnen toch een aantal tendensen worden geanalyseerd van het type inkomstenstroom dat per opleiding overheerst. Dit is weergegeven in de tabel 'Type beroepspraktijk versus het belang van ondernemerschapsvaardigheden en ondernemerschap in het onderwijs'. In de tabel op de volgende pagina

³¹ Hiermee wordt bedoeld: Welk percentage alumni werkt 100% in loondienst, 100% als zelfstandig ondernemer, of heeft een hybride beroepspraktijk en werkt zowel in loondienst als zelfstandig ondernemer. Dit werd in het invulsjabloon duidelijk en is door de interviewer toegelicht.

Type beroepspraktijk versus het belang van ondernemerschapvaardigheden en ondernemerschap in het onderwijs

OPLEIDING	inkomstestroom die overheerst TYPE	ondernemerschapvaardigheden om als professional cultureel en financieel succesvol te zijn (gemiddelde van cijfer van 1-10) BELANG	ondernemerschap in het curriculum (gemiddelde van cijfer van 1-10) BELANG	
Conservatorium opleidingen ³²	zelfstandig ondernemer (>70%)	9	9	³² Met uitzondering van Klassieke Muziek (i.v.m. ontbreken cijfers) en Muziektherapie (apart in overzicht opgenomen)
Dans en Toneelschool	hybride (>80%)	9	8,5	
Docent Dans en Theater	hybride (>60%)	9,7	8,3	
Docent Muziek en DBKV	Loondienst (40%-80%)	8	6,5 ³³	³³ Dit gemiddelde wordt door een van de opleidingen naar beneden gehaald.
Cross Media Design, Interieur Vormgever AD, Interieurarchitectuur, Graphic Design, Fashion Design, Moving Image	Loondienst (>50%)	8,3	8,9	
Illustration Design, Creative Writing en Product Design	Hybride (>70%)	7,7 ³⁴	7,7 ³⁵	³⁴ Dit gemiddelde wordt door een van de opleidingen naar beneden gehaald. ³⁵ Dit gemiddelde wordt door een van de opleidingen naar beneden gehaald.
fine art	Hybride (>70%)	8 ³⁶	10	³⁶ Dit zijn de cijfers van Fine Art Arnhem, de cijfers van Fine Art Enschede ontbreken.
Animation Design	Loondienst en Hybride	9	5	
Muziektherapie	Hybride (>70%)	8	8	

zijn de opleidingen met gelijke percentages van een bepaald type inkomstenstroom gebundeld. De conservatoriumopleidingen³⁷ geven het grootste percentage (70% of meer) op van alumni die volledig als zelfstandig ondernemer werken. De Fine Art opleidingen geven aan dat verreweg het grootste percentage alumni (70% of meer) een hybride beroepspraktijk onderhoudt en dus zowel in loondienst als, als zelfstandig ondernemer werkt. Hetzelfde geldt voor de uitvoerende podiumkunsten (Dans en Toneelschool (80% of meer). De docenten opleidingen Dans en Theater volgen de tendens van een overwegend hybride beroepspraktijk (60% of meer). Dit in tegenstelling tot de docentenopleidingen Muziek en Beeldende Kunst en Vormgeving (BKV) waar relatief hoge percentages worden opgegeven voor alumni die alleen in loondienstwerken (schattingen tussen de 40%-80%). Slechts 10%-20% van deze alumni zou volledig als zelfstandig ondernemer werken en 10%-40% in een hybride situatie. Reden voor het verschil tussen de verschillende disciplines docentenopleidingen kan zijn dat de vakken muziek, tekenen en handvaardigheid (Docent BKV) vakken zijn die doorgaans op middelbare scholen worden gegeven en dans en theater niet. Het beroepsperspectief van alumni van de designopleidingen verschilt. Van de volgende opleidingen komt volgens de schattingen minimaal de helft van de alumni in loondienst terecht: Cross Media Design, Interieur Vormgever AD, Interieurarchitectuur, Graphic Design (Arnhem en Zwolle), Fashion Design en Moving Image. Een verklaring voor dit relatief hoge percentage kan zijn dat deze alumni, vaker dan alumni van andere opleidingen, bij interieurarchitectuur-, grafisch ontwerp- en communicatiebureaus en modebedrijven in loondienst kunnen gaan werken. Het zijn beroepsgroepen die zich, eerder dan bijvoorbeeld illustratoren of muzikanten, organiseren in een onderneming met meerdere medewerkers. De opleidingen Comic Design en Interaction Design geven de hoogste percentages alumni op die alleen als zelfstandig ondernemer werken (70% of meer). Illustration Design, Creative Writing en Product Design geven aan dat de meeste alumni (70% of meer) een hybride inkomstenstroom kent. Animation Design kent geen uitgesproken uitschieters in een bepaalde inkomstenvorm.

³⁷ Dit zijn: Jazz & Pop Arnhem en Zwolle, Muziektheater, Popacademie en MediaMusic. Van Klassieke Muziektherapie voldoet niet aan deze uitspraak en wordt in dit onderzoek gezien als een ander type beroepsgroep dan die van uitvoerend muzikant.

Op de vraag naar 'het belang van ondernemerschap om als professionaal cultureel en financieel succesvol te zijn' geeft 97% van de hoofden een cijfer van 8 of hoger. Het belang van ondernemerschap in het curriculum wordt door 77% beoordeeld met een 8 of hoger. In de tabel hierboven zijn de resultaten van de verschillende vragen naast elkaar opgenomen.

Het beeld dat uit deze analyse ontstaat is dat, op enkele hoofden na, iedereen ondernemerschapsvaardigheden erg belangrijk acht voor het kunnen uitvoeren van een gezonde beroepspraktijk. Het overgrote deel van de hoofden is ook van mening dat het onderwerp 'ondernemerschap' goed (beoordeeld met het cijfer 8 of hoger) aandacht krijgt binnen het curriculum. Enkele opleidingen vinden hun curriculum achterlopen op wat nodig is in de beroepspraktijk en enkele hoofden beoordelen het belang in beide gevallen als matig. Er lijkt een klein verband tussen deze uitkomsten en het type beroepspraktijk van alumni. Zo hebben de conservatoriumopleidingen het hoogste percentage alumni die volledig als zelfstandige werken en beoordelen het belang van ondernemerschapsvaardigheden en ondernemerschap in het curriculum ook als hoogste van iedereen met een 9.

3. Wie doceert over ondernemerschap en waarom?

_____ Ondernemerschapsvaardigheden zijn geborgd binnen het vaste docententeam (stelling)

_____ Het vaste docententeam geeft ook les op het vlak van ondernemerschap (stelling)

Kenmerkend aan het kunstonderwijs (van ArtEZ) is dat opleidingen het liefst docenten met een bloeiende beroepspraktijk aan zich verbinden. Personen werkzaam in de creatieve industrie zijn zelfs meer dan twee keer zo vaak werkzaam als zelfstandige dan het gemiddelde van de hele economie.³⁸ Het ABC-team vraagt zich af of docenten, naast hun artistieke visie en vaktechnische vaardigheden, ook worden ingezet hun om ondernemerschapsvaardigheden over te brengen. Immers,

³⁸ HKU (2010), p. 7

als het werkveld voor het grootste deel er een zelfstandige of hybride beroepspraktijk op na houdt en vakdocenten uit dat werkveld komen, zullen die docenten ook beschikken over ondernemerschapsvaardigheden. Wij legden de volgende stellingen voor: 'Ondernemerschapsvaardigheden zijn geborgd binnen het vaste docententeam'³⁹ en 'Het vaste docententeam geeft ook les op het vlak van ondernemerschap' (in procenten aan te geven).

De antwoordschaal is verdeeld in drie categorieën: 0-49%, 50-79% en 80-100%. Er zijn een aantal variabelen die het antwoord op de eerste vraag beïnvloeden. In de eerste plaats wordt door een aantal hoofden verschil gemaakt tussen de ondernemerschapsvaardigheden van de theoriëdocenten en de praktijkdocenten. Theoriëdocenten hebben vaak een grotere aanstelling (in loondienst) waardoor zij in mindere mate beschikken over de ondernemerschapsvaardigheden van een zelfstandige. Ten tweede kampen een aantal opleidingen met docenten van een 'oudere generatie': 'Een klein percentage van een wat oudere generatie is minder actief geworden in de loop der jaren' en 'Voor nieuwe docenten zal het hebben van een volwaardige beroepspraktijk steeds het uitgangspunt zijn'.

61% van de opleidingen geeft aan dat bij 80-100% van hun docententeam ondernemerschapsvaardigheden zijn geborgd. Het percentage van het docententeam dat ook les geeft op het vlak van ondernemerschap is bij een even groot deel van de opleidingen minder dan 50%. Er wordt dus relatief weinig gebruik gemaakt van de kennis en vaardigheden die de opleidingen in huis hebben.

Dat verschil kan zitten in de interpretatie van de tweede vraag. Wij hebben niet benoemd of we aparte lessen die expliciet over ondernemerschap gaan bedoelen of ook impliciete lessen verweven met het reguliere onderwijs. Frans Haverkort schrijft in zijn onderzoek naar de ondernemende houding van studenten aan het ArtEZ conservatorium Zwolle bijvoorbeeld, dat het stimuleren van een ondernemende houding op veel manieren impliciet aan bod komt in de lessen, maar dat het slechts in één vak (musiconomi) expliciet wordt aangeboden.⁴⁰ In onze inventarisatie geven vijf designopleidingen aan dat ondernemer-

³⁹ Hiermee bedoelen we dat het vaste docententeam over de ondernemersvaardigheden beschikt die nodig zijn om als professional cultureel en financieel succesvol te kunnen zijn. Hebben ze bijvoorbeeld zelf een volwaardige beroepspraktijk? Het antwoord werd aangegeven in procenten, dat aandeel van het docententeam beschikt over ondernemerschapsvaardigheden.

⁴⁰ Haverkort, F (2016), p. 37

Welke kennis over ondernemerschap ontbreekt binnen jullie curriculum?

schapsvaardigheden bij 80-100% van hun docententeam zijn geborgd, maar dat 0% les geeft 'op het vlak van ondernemerschap'.

Zij vullen daarbij specifiek aan dat docenten niet expliciet lesgeven in 'ondernemerschap', maar bijvoorbeeld wel 'Tijdens de lessen bespreken docenten wel hoe ze zaken in hun beroepspraktijk aanpakken', 'geïntegreerd in projecten' of 'geïntegreerde programma's'. Maar aan hoe dat precies gebeurt is in dit onderzoek geen aandacht besteed. Andere oorzaken dat vakdocenten met een zelfstandige praktijk geen lesgeven op het vlak van ondernemerschap die worden genoemd zijn: 'Het gaat misschien niet over kennis maar over attitude. De attitude is er wel, maar men kan het misschien niet goed overbrengen. Het is een kwestie van didactiek, maar ook een kwestie van urgentie'. Een hoofd geeft aan: 'Docenten komen allemaal uit de beroepspraktijk. Ze komen om het vak te doceren maar niet om over de "lastige beroepspraktijk" te vertellen'.

Drie kwart van de opleidingen maakt gebruik van externe docenten voor onderwijs over ondernemerschap. 11% zet alumni als docent in. Anderen schakelen externen vooral in voor een specifiek onderwerp. 'Dat is inhuren van iemand die iets vertelt over fondsen bijvoorbeeld. Of iemand die iets vertelt over de beroepsrollen en waar deze aan moeten voldoen', 'De BNO [Beroepsorganisatie Nederlandse Ontwerpers] komt in het 4e jaar, alumni komen vertellen over hun beroepspraktijk'. Bij de conservatoriumopleidingen wordt een aantal keer een docent voor het vak 'musiconomie' genoemd.

Bij de vraag 'Welke kennis over ondernemerschap ontbreekt binnen jullie curriculum?' gaat het er niet om dat de opleiding door de interviewer wordt getoetst aan de hand van een vooraf opgestelde checklist, maar dat het hoofd zijn eigen visie op deze vraag geeft. Zo geeft 14% van de hoofden aan dat er geen kennis ontbreekt. Onderwerpen die op basis van een door het ABC opgestelde lijst zijn genoemd zijn: Projectmatig werken, Marketing 2x, Ondernemende houding, Personal Branding 2x, Verdienmodellen, Internationalisering 2x, Subsidies 2x, SWOT, Marktonderzoek, Business Model Canvas 2x, PR, Communicatie, Branding. Verder geeft 18% van de hoofden aan dat er een (nieuw)

plan ligt, maar dat de integratie ervan nog niet op orde is of een probleem vormt. 11% geeft specifiek aan dat ze bepaalde ondernemerslessen juist niet in de opleiding hebben verankerd vanuit het idee dat dat in de praktijk zelf wordt geleerd, dat je die kennis als ondernemer inkoop of dat je in een vierjarige opleiding niet alles kunt doen.

4. De verbinding van onderwijs over ondernemerschap met externe netwerken.

_____ Wordt er gebruik gemaakt van de kennis en ervaring van alumni binnen het onderwijs over ondernemerschap?

_____ Wordt er gebruik gemaakt van externe ondernemers, samenwerkingspartijen e.d. binnen het onderwijs over ondernemerschap?

Onderwijsinstellingen worden steeds meer geacht studenten al tijdens de studie kennis te laten maken met de beroepspraktijk. Het liefst op internationaal niveau. Ondernemerschapsonderwijs lijkt daar een dankbaar onderwerp voor te zijn. Wij waren geïnteresseerd of er wordt samengewerkt met alumni en met externe ondernemers e.d..

Op de vraag of opleidingen gebruik maken van de kennis en ervaringen van alumni binnen het onderwijs over ondernemerschap antwoordt 84% ja, 10% nee en 6% heeft geen antwoord ingevuld. De inzet van alumni verschilt in aantallen van drie tot acht keer per jaar of van 'weinig' tot 'zeer frequent'. Alumni worden ingezet als gastspreker op een alumni terugkeerdag, in het vierde jaar ter voorbereiding op de beroepspraktijk, bij open dagen, projecten of voor persoonlijke gesprekken om te reflecteren op het onderwijs en als werkveld commissielid. Ook worden alumni bezocht met bijvoorbeeld een atelierbezoek of wordt een concert van een alumna bezocht.

Op de vraag of opleidingen gebruik maken van externe ondernemers, samenwerkingspartners e.d. binnen het onderwijs over ondernemerschap antwoordt 74% ja, 20% nee en 6% heeft niks ingevuld. Deze groep wordt ingezet als gastspreker, extern commissielid bij audities, opdrachtgever, als samenwerkingspartner bij projecten of bedrijfs-

bezoeken. Het type samenwerkingspartijen bestaat voornamelijk uit partijen die onderdeel zijn van het culturele veld waar kunstenaars en performers in terechtkomen. Voor Toneel en Dans bestaan die partijen bijvoorbeeld uit dans- en theatergezelschappen, productiehuzen en castingsbureaus. Voor het conservatorium uit (pop)podia/muziekcentra, agentschappen, middelbare scholen en muziekscholen. Voor Art & Design uit beroepsverenigingen, ontwerp bureaus, culturele werkplaatsen, industrie, galleries, musea, kunstverzamelaars en artist in residences. Een enkele opleiding noemt een zorginstelling, een gemeente of de provincie.

Opvallend is dat de meeste samenwerkingspartners partijen zijn die werkzaam zijn in het culturele veld. Er wordt vrijwel geen melding gemaakt van samenwerking met bijvoorbeeld het bedrijfsleven of andere partijen buiten de sector. Een uitzondering vormt daarin de opleiding Product Design waarvoor productiebedrijven onderdeel kunnen uitmaken van de ontwerpketen.⁴¹ Samenwerkingen met andere non-profit instellingen worden maar een enkele keer genoemd. De vragenlijst omvatte helaas niet voor welk deel de contacten met externe relaties binnen de school of 'in het veld' plaatsvonden, zoals het eerder genoemde onderzoek van de Europese commissie bepleit.

5. Best practices.

Wat is het beste curriculumonderdeel op het gebied van ondernemerschap?

'Best practices' zijn inspirerend en we kunnen ervan leren, maar er is weinig onderzoek gedaan naar de resultaten en het effect van dit soort cases in de culturele sector. Op de vraag naar de 'best practices' – met alle mitsen en maren die aan de term hangen – kwamen in verreweg de meeste gevallen voorbeelden van projecten rond de zelfredzaamheid van de student naar voren. De student wordt uitgedaagd zijn 'ondernemerschapsvaardigheden' in te zetten en te ontwikkelen of een 'ondernemende houding' aan te nemen door zelf, binnen een bepaalde periode⁴², bijvoorbeeld een muziek-/theaterproductie te maken, een

⁴¹ Een ontwerpketen voor een product kan er als volgt uit zien: concept – ontwerp – prototype – productie o-serie – productie – distributie – verkoop.

⁴² De duur van deze periode varieert van de twee dagen tot een semester.

modecollectie te ontwikkelen, een reis naar Barcelona te maken, een film te maken, een presentatie aan het werkveld te organiseren, een graphic novel over een bepaald onderwerp te maken of een 'reële' praktijkopdracht uit te voeren. Vaak draait het project ook om het leren samenwerken; studenten moeten het project gezamenlijk uitvoeren, soms met andere disciplines. Eén opleiding benoemt specifiek het maken van 'cross-overs'. De grootte van de groep varieert van vier personen (film) tot de hele klas (modecollectie).⁴³ De doelen die met deze projecten worden nagestreefd variëren van 'studenten sterken in hun zeggingskracht', 'studenten leren hun stem te laten horen in wat hun expertise is voor het werkveld', 'aanstormend talent zichtbaar maken' tot het 'ontwikkelen en prikkelen van de ondernemende houding parallel aan het vakgerichte technische competentiedomein' of 'het maken van een muziekproductie, zowel artistiek als marktgericht'.

Opvallend is dat de methodieken die worden genoemd vrijwel allemaal een vorm van 'coaching' beschrijven. Typerend daaraan is⁴⁴:

- a. de docent is coach in plaats van docent
- b. de begeleiding is op maat
- c. de begeleiding is (vaak) individueel.

Studenten kunnen zelf kiezen uit een aangeboden pool van coaches of de coaches rouleren tussen de studenten.

Andere 'best practices' die worden genoemd zijn het 'mentoraat', het 'tutoronderwijs' en een doorlopende leerlijn over 'ondernemerschap', 'beroepsvoorbereiding' of 'wereldwijs maken'. Deze leerlijnen lopen van het eerste tot en met het vierde leerjaar door het curriculum heen. Twee hoofden noemen als 'best practice' op het gebied van ondernemerschap het (persoonlijke) (stage)netwerk. De meeste 'best practices' vinden plaats in het derde en vierde studiejaar.

⁴³ Uitgaande van de beschikbare data.

⁴⁴ Hier wordt geen definitie van 'coaching' beschreven, maar kenmerken van coaching op basis van de beschikbare data.

Conclusies

De conclusie die hieronder uiteen is gezet geeft de rode draad van de stand van zaken van het onderwijs over ondernemerschap van ArtEZ weer. Het schets een algemeen beeld dat geen recht doet aan de individuele opleidingen, maar wel aan het onderwijs over ondernemerschap in het algemeen. Hoofden van opleidingen zullen hun bijdrage aan deze inventarisatie dus niet zo zeer in deze conclusie herkennen. In onderstaande conclusie hebben we het onderzoek samengevat in vier delen:

1. De relatie tussen het belang van ondernemerschap in de beroepspraktijk en het onderwijs;
2. Visies op ondernemerschap in het kunstonderwijs en de relatie met Best Practices;
3. Wie doceert ondernemerschap en waarom;
4. De verbinding van onderwijs over ondernemerschap met externe netwerken.

We sluiten af met een algemene conclusie die het ABC naar aanleiding van deze inventarisatie heeft geformuleerd.

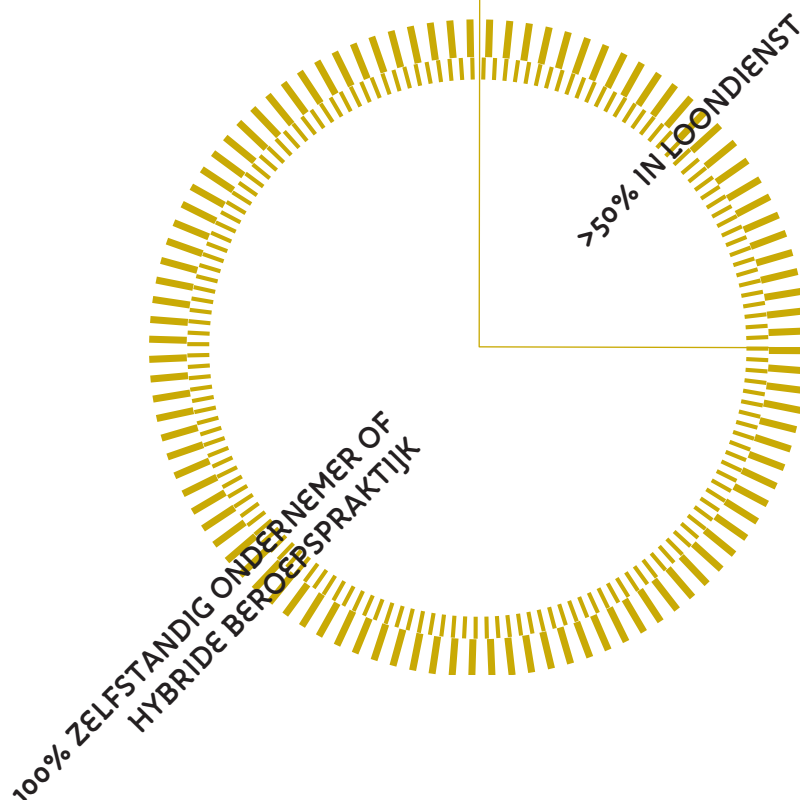
1. De relatie tussen het belang van ondernemerschap in de beroepspraktijk en het onderwijs

In dit artikel hebben we gesteld dat de mate en de manier waarop ondernemerschapsonderwijs in het curriculum is geborgd samenhangt met hoe (loondienst, zelfstandig ondernemer of hybride) alumni in de beroepspraktijk aan het werk zijn en komen. Uit onze inventarisatie blijkt dat bij ongeveer een kwart van de opleidingen meer dan de helft van hun alumni in loondienst terechtkomt⁴⁵. Dat betekent dat bij drie kwart van de opleidingen alumni of volledig als zelfstandig ondernemer aan het werk gaan (dit geldt voornamelijk voor de conservatoriumopleidingen die opleiden tot uitvoerend muzikant of producer) of een hybride beroepspraktijk uitoefenen waarin zowel als zelfstandige als in loondienst wordt gewerkt. Bij ongeveer 50% van de opleidingen geldt dit voor meer dan 70% van de alumni.⁴⁶ De grafiek hierna geeft dat schematisch weer.

⁴⁵ Let op: de inventarisatie van deze data is voor 75% gebaseerd op schattingen van de hoofden.

⁴⁶ Let op: deze resultaten zijn gebaseerd op antwoorden die voor 75% een schatting van de geïnterviewden zijn.

Hoe alumni van ArtEZ-opleidingen aan het werk gaan

Vrijwel alle hoofden vinden het belang van ondernemersvaardigheden om als professional cultureel en financieel succesvol te zijn dan ook erg groot (beoordeeld met een 8 of hoger). Aansluitend daarop vinden zij het belang van ondernemerschap in het curriculum, op een aantal opleidingen na, ook erg groot. Hoewel toch een significant deel van de opleidingen alumni opleidt voor een baan in loondienst, vindt het ABC het positief te kunnen concluderen dat, op een uitzondering na, de hoofden 'ondernemerschap' een belangrijk onderwerp vinden. We kunnen met overtuiging stellen dat 'ondernemerschap' een ingeburgerd onderdeel van het curriculum is geworden.

2. Visies op ondernemerschap in het kunstonderwijs en de relatie met 'best practices'

Aansluitend op deze conclusie gaan we in op wat dan de visie van ondernemerschap van deze hoofden is. Opvallend is dat de hoofden hier over het algemeen in de eerste plaats kiezen voor niet-reguliere ondernemerschapsvaardigheden, zoals het hebben van een ondernemende houding en initiatief nemen, een professionele positie kiezen in het werkveld, onafhankelijk zijn van anderen, 'je kop boven het maaiveld durven uitsteken' en toekomstgericht handelen. Een enkeling zegt zelfs dat deze vaardigheden de basishouding van de opleiding vormen. Als we deze uitkomst vergelijken met het doel van de 'best practices' sluit die naadloos aan op deze visie. Middels projecten wordt uitgedaagd en geprikkeld een ondernemende houding te ontwikkelen, de zelfredzaamheid te bevorderen en vaardigheid tot samenwerken gestimuleerd.

3. Wie doceert ondernemerschap en waarom?

De mate waarin ondernemerschapsvaardigheden zijn geborgd bij het vaste docententeam van de opleidingen (61% van de opleidingen geeft aan dat bij 80-100% van hun docententeam ondernemerschapsvaardigheden zijn geborgd), en het aandeel van deze docentenpool in het ondernemerschapsonderwijs verschillen erg van elkaar. Daar worden een aantal redenen voor genoemd. Zo zouden docenten komen om de 'leuke' artistieke kant van het vak te doceren, maar niet de 'saai' zakelijke kant. Of ze zouden geen didactische vaardigheden hebben om die ondernemerschapsvaardigheden om te zetten in een lesvorm. We kunnen hier constateren dat de opleidingen op het vlak van ondernemerschap een groot kapitaal aan ervaringsdeskundigheid in huis hebben waar geen gebruik van wordt gemaakt.

In grote lijnen lijkt de tendens dat onderwijs over ondernemerschapsonderwijs, waarin de zogenaamde 'soft skills' aan bod komen, door vakprofessionals wordt ontwikkeld en gedoceerd. Voor de 'harde

vaardigheden', meer 'regulier' ondernemerschapsonderwijs (van personal branding tot juridische zaken), worden externe gastdocenten ingehuurd of bijvoorbeeld beroepsverenigingen uitgenodigd.

4. De verbinding van onderwijs over ondernemerschap met externe netwerken

10% van de opleidingen maakt geen gebruik van alumni en 20% maakt geen gebruik van externe ondernemers en/of samenwerkingspartners binnen hun ondernemerschapsonderwijs. Leggen we deze cijfers naast de adviespunten van de Europese Commissie voor goed ondernemerschapsonderwijs waarin wordt aangegeven dat contact met het bedrijfsleven en de maatschappij een pré is, dan valt hier nog veel te winnen. De lacune die we hier constateren wordt versterkt door het feit dat de partijen waar wel mee wordt samengewerkt vrijwel allemaal uit het culturele veld afkomstig zijn. Een enkeling noemt een non-profit of andere overheidsinstelling.

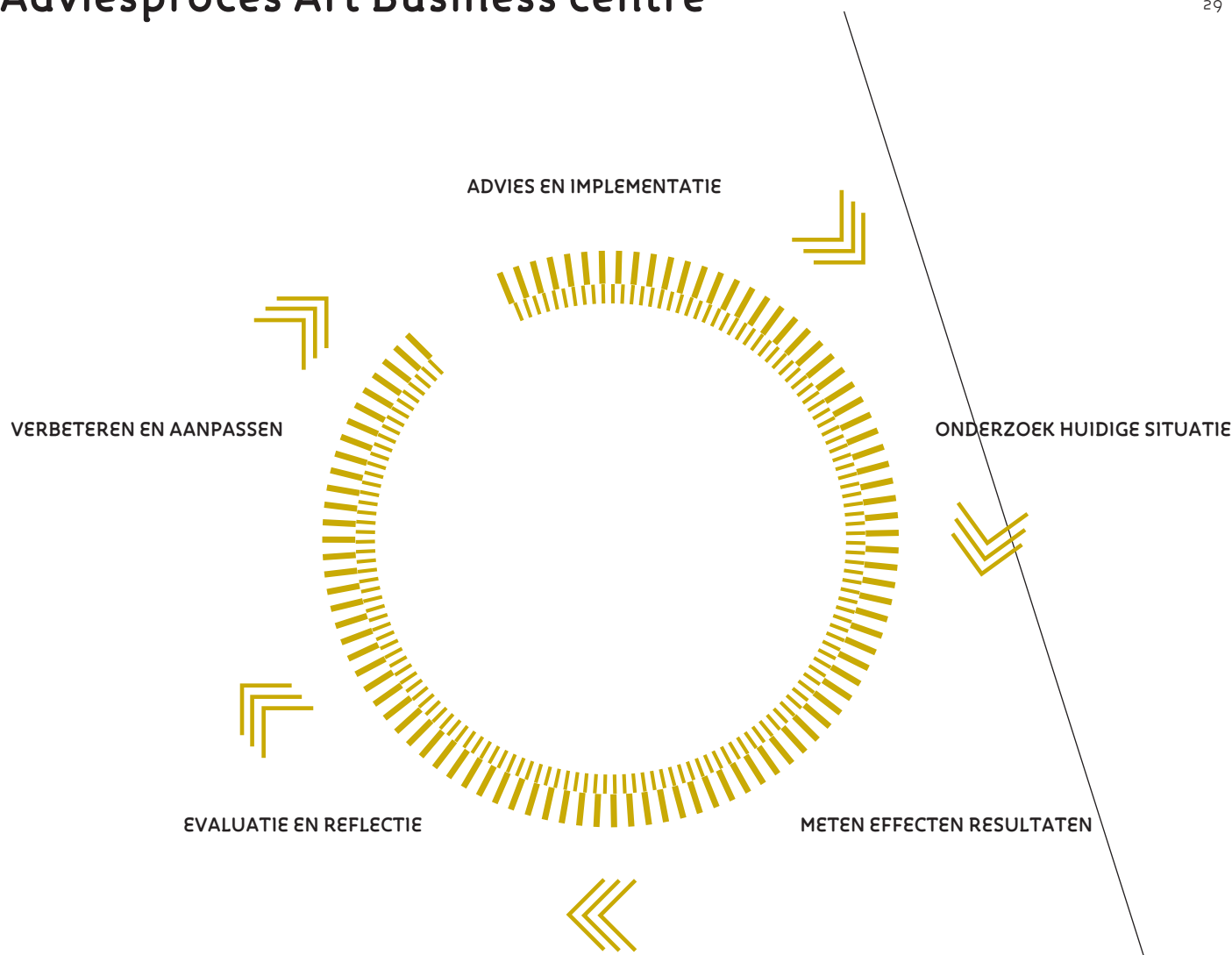
Algemene conclusie

‘Juist de diversiteit aan invalshoeken van ondernemerschap ziet het ABC als kenmerkend voor dit onderwijs in de kunstsector.’

Naar aanleiding van deze inventarisatie valt het ABC een aantal zaken op. Ons beeld is dat ‘ondernemerschap’ echt is ‘ingeburgerd’ in het curriculum van de opleidingen. Dit beeld is voornamelijk gebaseerd op visies van hoofden op de onderwerpen die in deze inventarisatie aan bod zijn gekomen en niet zozeer op evaluaties of andere metingen. Zoals eerder in dit artikel is opgemerkt blijkt uit onderzoek dat het moeilijk is een consensus te bereiken over de inhoud en aanpak van ondernemerschap in het onderwijs. Het ABC pleit voor een zienswijze waarin niet zozeer naar een consensus wordt gezocht. Juist de diversiteit aan invalshoeken ziet het ABC als kenmerkend voor dit type onderwijs in de kunstsector.

Verder hebben we gezien dat tijdens het interview drie kwart van de hoofden geen cijfers paraat had over hoe hun alumni aan het werk gaan (loondienst, zelfstandig ondernemer of hybride praktijk). Wat ook opvalt is dat hoofden allemaal een visie op ondernemerschap formuleren, maar dat niemand zich baseert op onderzoek of de doelen en resultaten van hun ondernemerschapsprogramma’s. Een volgend opvallend gegeven is dat 90% van de opleidingen alumni invliegt om te vertellen over hun ervaringen in de beroepspraktijk, maar slechts één opleiding zegt alumni in te zetten om op hun curriculum te reflecteren. En vrijwel alle opleidingen hechten grote waarde aan de borging van ondernemerschapsvaardigheden bij het docententeam, maar in de praktijk wordt er weinig direct gebruik gemaakt van die kennis.

Adviesproces Art Business centre

Is dit erg? Nee, het is een algemene stand van zaken van het onderwijs over ondernemerschap van ArtEZ. Daarbij komt het gegeven dat er bijna geen onderzoek is gedaan naar de effecten en resultaten van ondernemerschapsprogramma's in het kunstonderwijs. Deze inzichten hebben het ABC gesterkt in het standpunt dat ArtEZ dit onderwerp niet als afgevoerd kan beschouwen. Nu moeten we doorpakken en het ABC wil dit proces begeleiden. Als we kijken naar onderstaande tabel heeft het ABC de afgelopen tien jaar in de eerste twee schakels van de keten geïnvesteerd. De komende jaren wil het samen met onderwijsmakers investeren in de vervolgstappen die zijn aangegeven.

Literatuur

- ArtEZ (2015). *Bestuurlijk Jaarverslag 2015*.
- ArtEZ (2016). *Here as centre of the world. Instellingsplan 2016-2021. (Interne versie)*.
- ArtEZ (2016). Intern document: *Kunstenmonitor 2016 ArtEZ breed*.
- Ballereau, Sinapi, Toutain en Juno-Delgado (2015). Developing a business Model. The perception of entrepreneurial self-efficacy among students in cultural and creative industry. In Kuhlke, Schramme en Kooyman (Ed), *Creative Cultural Capital. Cultural Entrepreneurship in Theory, pedagogy and Practice*. Eburon Academic Publishers, Delft.
- CBS (2016). 'Economie groeit gestaag door' op <https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2016/19/economie-groeit-gestaag-door> (13-05-2016). 22-03-2018.
- European Commission (2007). Key Competences for Life Long Learning European Reference Framework, European Commission.
- European Commission (2012). *Effects and impact of entrepreneurship programmes in higher education*. Entrepreneurship Unit, European Commission.
- Haverkort, F (2016), *Muzikale ondernemers en hun ambitie. Een onderzoek naar de ondernemende houding van studenten aan het ArtEZ conservatorium Zwolle*. ArtEZ hogeschool voor de kunsten.
- HKU (2010). *The entrepreneurial dimension of the cultural and creative industries*. Hogeschool voor de Kunsten Utrecht, Utrecht.
- Jong, H. de (2010), 'Functiereeks Onderwijsmanagement'. *Deel B: Coördinator en Hoofd Opleiding*. <http://intranet.artez.nl>.
- Kampen, Anouk van (2014). 'Bussemaker: Bezuinigingen kunst subsidies einde 41 instellingen' in NRC.nl (3 januari 2014). <https://www.nrc.nl/nieuws/2014/01/03/meeste-kunstinstellingen-overleven-bezuinigingen-a1428336>. 22-3-2018
- Wyszomirski en Goldberg-Miller (2015). Adapting the promethean fire of business for arts and cultural entrepreneurship. In Kuhlke, Schramme en Kooyman (Ed). *Creative Cultural Capital. Cultural Entrepreneurship in Theory, pedagogy and Practice*. Eburon Academic Publishers, Delft.
- Zwetsloot, Joris (2015). 'De grootste klap moet nog komen' in *de Volkskrant* (23 juni 2015). <https://www.volkskrant.nl/economie/grootste-klap-in-cultuursector-moet-nog-komen~a4086239/>. 22-03-2018

Bijlagen

Bijlage 1

De kwalitatieve vragen zijn als volgt geformuleerd:

- Wat is jouw visie op ondernemerschap binnen de opleiding?
- Wat is het beste curriculumonderdeel op het gebied van ondernemerschap en waarom?
- Netwerk:
 - a. Maak je gebruik van de kennis en ervaringen van alumni binnen het onderwijs over ondernemerschap?
En zo ja; op wat voor manier?
 - b. Maak je gebruik van externe ondernemers, samenwerkingspartners e.d. binnen het ondernemerschapsonderwijs?
En zo ja; op wat voor manier?

De kwantitatieve vragen waren:

- De beroepspraktijk:
Hoe zijn jullie alumni aan het werk? (Loondienst, zelfstandig ondernemer, combinatie van beiden).
- Ondernemerschap in het curriculum van de opleiding:
 - a. Hoe belangrijk is ondernemerschap in het curriculum?
 - b. Hoe belangrijk zijn ondernemerschapsvaardigheden voor jullie alumni om als professional cultureel en financieel succesvol te kunnen zijn? (Beiden 0-10 graderen).
- Docententeam/stellingen:
 - a. Ondernemerschapsvaardigheden zijn geborgd binnen het vaste docententeam. (Hiermee bedoelen we dat het vaste docententeam over de ondernemersvaardigheden beschikt die nodig zijn om als professional cultureel en financieel succesvol te kunnen zijn. Hebben ze bijvoorbeeld zelf een volwaardige beroepspraktijk?).
 - b. Het vaste docententeam geeft ook les op het vlak van ondernemerschap.
 - c. We maken gebruik van externe docenten voor onderwijs over ondernemerschap.
 - d. Welke kennis over ondernemerschap(sonderwijs) ontbreekt binnen jullie curriculum? (A t/m C in % aangeven).

Bijlage 2

ONDERNEMEN EN INITIATIEF NEMEN	
Ondernemende (actieve) houding	9
Initiatief nemen	8
TOTAAL	17
EEN PROFESSIONELE POSITIE KIEZEN IN HET WERKVELD	
Branden, positioneren t.o.v. het werkveld, positie kiezen, verhouden tot de buitenwereld	5
Verbinding maken met je omgeving	2
In de wereld staan	2
Omgevingsbewustzijn	2
Weten wat je waard bent	1
TOTAAL	12
ONAFHANKELIJK ZIJN VAN ANDEREN	
Zelf in control zijn	2
Onafhankelijkheid	1
Zelfsturing	2
TOTAAL	5
'JE KOP BOVEN HET MAAIVELD DURVEN UITSTEKEN'	
Lef hebben	1
Impact	3
Risico durven nemen	1
TOTAAL	5
TOEKOMSTGERICHT HANDELEN	
Verantwoordelijkheid nemen	1
Doorzettingsvermogen	1
Oplossingsgericht handelen	3
Grip krijgen op de toekomst	
TOTAAL	5
ONDERNEMERSCHAPSVAAARDIGHEDEN	
Communiceren	1
Strategisch denken	2
Netwerken	1
TOTAAL	4

Colofon

Dit artikel is een uitgave van het Art Business Centre
van ArtEZ Hogeschool voor de Kunsten

Interviews

Bart Huydts, Cily Smulders, Rebecca Nagel, Rob Lemaire,
Eefje Bouwkamp, Anneli Bouwmeister, Tamara Rookus

Analyse interviews

Tamara Rookus

Auteur

Tamara Rookus

Ontwerp

Anka Kresse

Letters

Univers, Roice